

μοίου μὲ τὸ τοῦ κ. Σιγάλα δύναται νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν ἀντοχὴν, τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐπιμονήν, ἣτις χρειάζεται, ἵνα ὑπερνικηθῶν αἱ σχετικαὶ δυσκολίαι. Παρ' ὅλα αὐτά, ἐλπίζομεν ὅτι ὁ ἀκάματος συγγραφεὺς δὲν θὰ βραδύνη νὰ μᾶς δώσῃ τὴν τόσον ἐπιθυμητὴν ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ πράγματα συνέχειαν τοῦ ἔργου, τὸ ὅποιον ἀνέλαβεν.

M. ΑΜΑΡΙΩΤΟΥ

Michaelis Pselli Scripta Minora, magnam partem adhuc inedita. Ed. Ed. Kurtz, ex schedis eius in lucem emisit Fr. Drexl. Vol. I Orationes et Dissertationes. Milano, «Vita e Pensiero», 1936. Σελ. XIX+514. «Orbis Romanus» N° 5.

Τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ πολυσχιδὴς προσωπικότης τοῦ Ψελλοῦ διὰ τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν 11. αἰῶνα, γνωρίζουν ὅλοι οἱ Βυζαντινολόγοι. Ὅλοι ὅμως δὲν γνωρίζουν, ὅτι μεγάλον μέρος ἀπὸ τὴν συγγραφικὴν του παραγωγὴν παράμειναι ἀκόμη ἀνέκδοτον ἢ (πρᾶγμα ὅπερ δὲν διαφέρει πολὺ) ἔχει ἐκδοθῆ εἰς ἀπόμερα δημοσιεύματα. Ἴσως πολλοὶ θὰ μάθουν διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τὸ προκείμενον βιβλίον καὶ τὴν ὑπαρξίν ἀκόμη ἀρκετῶν ἀξιολόγων συγγραμμάτων περιεχομένων εἰς αὐτό. Διὰ τοῦτο ἀποτελεῖ σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὰ βυζαντινὰ γράμματα ἢ ἐκδοσίς τοῦ τόμου αὐτοῦ, περιέχοντος 52, ὅλα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτα, μικρὰ ἔργα τοῦ Ψελλοῦ, τυπωμένα μὲ φιλοκαλίαν καὶ ἀκριβείαν, πού τιμοῦν ἀληθινὰ τὸν ἰταλικὸν ἐκδοτικὸν οἶκον, ὁ ὁποῖος τὴν ἀνέλαβε.

Τὸ ὅτι ἀπὸ φιλολογικῆς ἀπόψεως ἡ ἐκδοσίς θὰ ἦτον ἀρτιωτάτη, περὶ τούτου ἐπαρκῆ ἐγγύησιν παρέχει ἡ προσωπικότης τοῦ Kurtz, ἀνδρὸς κατέχοντος τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὅσον ὀλίγοι, προικισμένου μὲ μαντικὴν πολλάκις εὐφρετικότητα εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου, προσενεγκόντος δὲ εἰς τὴν μελέτην τοῦ Ψελλοῦ — ἀρκεῖ ν' ἀναφέρω τὰς λαμπρὰς διορθώσεις του εἰς τὸ ἱστορικὸν ἔργον — σημαντικὰς ὑπηρεσίας. Ὁ θάνατός του (τὸ 1925) τὸν ἐστέρησε τὴν εὐχαρίστησιν νὰ ἐκδώσῃ εἰς φῶς ὁ ἴδιος τὴν συλλογὴν αὐτὴν τῶν ἑλασσόνων συγγραφῶν τοῦ Ψελλοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἔτη πολλὰ εἰργάζετο — καὶ ἐστέρησε γενικῶς τὴν βυζαντινολογίαν ἐπιφανεστάτου καὶ χρησιμωτάτου ἐργάτου διὰ τὴν ἐποχὴν μας, ἐποχὴν σχετικῆς ἀδιαφορίας διὰ τὸ καθαρῶς φιλολογικὸν μέρος τοῦ ἔργου της. Ἄλλ' εἶν' εὐτύχημα, ὅτι τὰ κατάλοιπά του ἔπεσαν εἰς χεῖρας ἱκανὰς, τοῦ γνωστοῦ καὶ ἀπὸ ἄλλας βυζαντινὰς ἐκδόσεις Φρ. Drexl, ὁ ὁποῖος μὲ ἀφοσίωσιν καὶ λεπτότητα ἔφερεν εἰς πέρας τὸ ἔργον τοῦ ἐκδότου ἀντιβαλὼν ἐκ νέου πολλάκις τὰς φωτογραφίας τῶν χειρογράφων,

προσθέσας ἀξιολόγους διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον τοῦ Kurtz, (πολλὰς εἰς τὰ προλεγόμενα μόνον) καὶ συντάξας πολυτιμοτάτους πίνακας λέξεων, πραγμάτων, χωρίων καὶ γραμματικῶν φαινομένων.

Εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου βεβαίως θὰ εἶχε κανεὶς νὰ προσθέσῃ ἀρκετὰς συμβολάς, ἀλλὰ θὰ ἦσαν — ἐφ' ὅσον δὲν εὐρεθοῦν νέα χειρόγραφα — ὄχι τόσον σημαντικά. Πολὺ σημαντικώτερον εἶναι τὸ ἀπομένον ἔργον τῆς ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς ἐρμηνείας — εἶναι κριμα μάλιστα ὅτι αἱ σπουδαιόταται ἱστορικαὶ καὶ χρονολογικαὶ σημειώσεις τοῦ Drexl ἐτυπώθησαν εἰς τὸ τέλος, ὥστε νὰ διαφεύγουν εὐκόλως τὴν προσοχὴν, καὶ εἶναι τόσον ὀλίγα. Ὅπως δὲ τὸ θεμέλιον διὰ τὴν ἐρμηνείαν ἐτέθη, καὶ ἐτέθη κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον. Μόνον ἡ ἀπουσία περιγραφῆς λεπτομεροῦς τῶν χρησιμοποιηθέντων κωδίκων καὶ ἑνὸς ἀπολογισμοῦ περὶ τῶν κριτηρίων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἔγινεν ἡ περισυλλογὴ τῶν δημοσιευομένων συγγραμμάτων, ἴσως καὶ ἑνὸς καταλόγου ὅλων τῶν κατεσπαρμένων ἐδῶ καὶ ἔκτῃ ἔλασσόνων συγγραφῶν τοῦ Ψελλοῦ, μαρτυρεῖ κατὰ τρόπον αἰσθητότερον κάπως, ὅτι πρόκειται περὶ ἐκδόσεως μεταθανατίου, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ εὐλάβεια τοῦ δημοσιεύσαντος ἐπέβαλλε σοβαροὺς περιορισμοὺς.

Εἰς βασιλικὰ πρόσωπα ἀναφέρονται δέκα κείμενα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πέντε εἶναι πανηγυρικοὶ λόγοι ἐκφωνηθέντες εἰς τὰς ἐπισήμους συγκεντρώσεις τῆς αὐλῆς καὶ γεγραμμένοι κατὰ τὸ σύνθηρες εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ρήτορας πομπῶδες καὶ ὑπερβολικὸν ὕφος, τὸ ὁποῖον προβάλλει ἀκόμη ὑπερβολικώτερον εἰς τοὺς γνωρίζοντας ἀπὸ τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Ψελλοῦ τὴν ἀληθινήν περὶ τῶν ἐξυμνουμένων γνώμην τοῦ συγγραφέως. Ἄλλὰ τὸ ὕφος αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐνοχλῇ· εἶναι κἀτι συμβατικὸν καὶ ἀνήκεν εἰς τὴν ἐθιμοτυπίαν τῆς αὐλῆς. Καὶ ὡς ἱστορικαὶ πηγαὶ ἀκόμη εἶναι δυνατὸν παρόμοιοι λόγοι νὰ χρησιμεύσουν· ὄχι μόνον διότι πολλάκις αἱ ἄλλαι πηγαι εἶναι ἰσχναὶ καὶ παραλείπουν ἀμνημόνευτα πολλὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ἡ ὑποδηλώνει μᾶλλον ὁ ἐγκωμιστής, ἀλλὰ καὶ διότι βοηθοῦν τὸν ἐρμηνευτήν, ἀρκεῖ νὰ ἔχη ἐξασηθῆ νὰ ἀναγινώσκῃ κάτω ἀπὸ τὰς γραμμάς καὶ νὰ προσέχῃ ὄχι μόνον τὸ τί λέγει καὶ πῶς τὸ λέγει ὁ ἐγκωμιστής, ἀλλὰ καὶ τί παραλείπει, ν' ἀναπαραστήσῃ τὸ πνεῦμα τῆς διακυβερνήσεως ἑνὸς μονάρχου, τὸ ἰδεῶδες πρὸς τὸ ὁποῖον ἔτεινεν ἢ ἤθελε νὰ θεωρῆται ὅτι τείνει κατὰ τὰς ἐνεργείας του, τὴν ἐκάστοτε ἀτμόσφαιραν τοῦ Παλατίου, ὅπως ἐμφανίζεται κεκαθαυμένη, φωτεινὴ καὶ ἐξιδανικευμένη εἰς τὴν ἐπίσημον ἱστορίαν τοῦ κράτους. Καὶ εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἡ ἐπίσημος (καὶ παραποιημένη ἔστω) ἐκδοχὴ τῆς πατρίου ἢ τῆς συγχρόνου ἱστορίας ἐπιτρέπει συμπεράσματα σημαντικὰ περὶ τοῦ ἤθους μᾶς ἐποχῆς ἢ ἑνὸς καθεστώτος.

Ἀπὸ τοὺς πανηγυρικοὺς ὁ κενώτερος εἶναι ὁ εἰς τὴν αὐτοκράτειραν Θεοδώραν σ. 1-5, ὅταν αὐτὴ καὶ μόνῃ ἐβασίλευεν (1054-57)· ἄλλωστε καὶ ἡ

Θεοδώρα ἦτο κενὴ καὶ ἄσημος ὑπαρξίς, στείρα καὶ πνευματικῶς καὶ ψυχικῶς. Οὕτω διαισθάνεται κανεὶς τὸ μεφιστοφελικὸν χαμόγελον τοῦ πανηγυριστοῦ, ὅταν ἰσχυρίζεται, ὅτι ἐκείνης ἡ βασιλεία ἀνέτρεψε τὴν ἡσιόδειον σειρὰν τῶν γενεῶν καὶ ὅτ' οἱ αἰῶνες προχωροῦν τώρα κατ' ἀνιούσαν γραμμὴν μέχρι τοῦ παρόντος, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα.

Πλουσιώτεροι εἰς περιεχόμενον καὶ θερμότεροι εἰς τὸν τόνον—διότι καὶ ὁ συγγραφεὺς προσωπικωτέρους εἶχε δεσμούς—εἶναι οἱ τρεῖς λόγοι εἰς τὸν Κωσταντῖνον Μονομάχον σ. 6-37, εἰς τοὺς ὁποίους ἐξαιρεται ἰδιαιτέρως ἡ φιλανθρωπία, ἡ κοινωνικὴ πρόνοια, τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, ἡ δημοκρατικότης τοῦ περιέργου αὐτοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος ἦτο βεβαίως ἀρκετὰ νοηλὴς ἢ ὥστε νὰ κατέχη ἐπαξίως τὸν θρόνον εἰς τοιαύτας σιγμάς, ὡς ἄνθρωπος ὁμῶς κερδίζει πολὺ, καὶ εἰς ἐκτίμησιν καὶ εἰς ἀγάπην, ὅσον τὸν γνωρίζεις περισσότερον. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζουν οἱ 446 ἰαμβικοὶ στίχοι, τοὺς ὁποίους ἔγραψεν ὁ Ψελλὸς διὰ νὰ θρηνήσῃ καὶ νὰ ἔξυμνήσῃ τὴν ἐρωμένην τοῦ Μονομάχου, τὴν Σκληραϊναν, σ. 190-205, τῆς ὁποίας τόσον ὠραῖον χαρακτηρισμὸν μᾶς ἔδωσεν εἰς τὸ ἱστορικόν του ἔργον. Τὸ ἐγκώμιον τῶν ἀρετῶν της εἶναι βέβαια τυπικόν, ἀλλὰ γνωρίζομεν ἡμεῖς—καὶ τὸ αἰσθανόμεθα καὶ κάτω ἀκόμη ἀπὸ τὰς ὑπερβολὰς τοῦ στιχοπλόκου—ὅτι ὁ Ψελλὸς ἐθαύμαζε τὴν ὠραιότητα καὶ δυνατὴν αὐτὴν γυναῖκα, ἡ ὁποία ἐκυριάρχησε ἔτη πολλὰ ἐν μέσῳ τῆς ἀνωτέρας κοινωνίας τοῦ Βυζαντίου.

Ὁφθαλμὸς αὐτῶ (τῷ βασιλεῖ), φῶς ὑπῆρχες ἡδύνον,
ζωή, πνοή, τὰ πάντα, δόξα καὶ κράτος,
ὀρωμένη, λαλοῦσα καὶ κινουμένη·
παρῆν γὰρ ἐν σοὶ κάλλος, ἦθος καὶ χάρις·
καὶ γλυκύτης ἔμψυχος ἦνθει σῆ φύσει·
καὶ πᾶς βλέπων σε μὴ θέλων ἐμειδία,
ὥσπερ τινὸς χάριτος ἔμπεπλησμένος·
καὶ χεῖρα κινῶν, ἀλλ' ὁμοῦ καὶ καρδίαν

« Ἄμεμπτος » εἶπεν « ὅς ποθεῖ τὴν σὴν θέαν ».

Περιέργοι εἶναι οἱ Στίχοι εἰς τὸν Κομνηνὸν λεγόντων τινῶν ὡς ἐν τῷ Αὐγούστῳ μηνὶ τελευτᾷ σ. 45-48, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ Ψελλός, ἀναφερόμενος εἰς διαφευσθεῖσαν προφητείαν, ἔξυμνεῖ τὸν βασιλέα Ἰσαάκιον τὸν Α΄. καὶ συνιστᾷ μάλιστα εἰς τὸν σκληραγωγημένον καὶ λιτοδίαιτον αὐτὸν στρατιωτικὸν νὰ μὴν ὑποβάλλεται εἰς ὑπερβολικοὺς κόπους, ἀλλὰ νὰ φροντίζῃ καὶ ὑπὲρ τῆς ψυχαγωγίας του :

Μέριζε σαυτὸν ἐν ῥοπαῖς ἐναντίας,
ὑπνοῖς, πόνοις κόποις τε καὶ θυμηδίας.
Οὐκ ἦσθα χαλκοῦς, οὐ σιδηροῦς τὴν φύσιν,
μισεῖ δ' ὁ Χριστὸς τὰς ἄγαν προθυμίας...

Ἄνυπόμονος ἐκεῖνος ζητεῖ ὅλα τοῦ κράτους τὰ κακὰ νὰ τὰ διορθώσῃ ταχέως καὶ ἀποτόμως, καὶ ὁ Ψελλὸς μὲ τὴν πείραν τοῦ αὐλικοῦ, τὴν ὀλεθρίαν πείραν, τοῦ συνιστᾷ:

Οὐ σήμερον γάρ, ἀλλὰ πολλοὺς εἰς χρόνους
εἰς τάξιν ἄξις τὴν κακὴν ἀταξίαν.

Γνωρίζομεν ἡμεῖς, ὅτι ὁ Ἰσαάκιος δὲν ὑπέμεινε ἐπὶ πολὺ ἀηδιασμένος ἀπὸ τὰς ραδιουργίας, τὴν γραφειοκρατίαν καὶ τὴν οἰκτρὰν τύφλωσιν τῶν παλατιανῶν, ἀπεσύρθη ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ ἐζήτησε τῆς ψυχῆς του τοῦλάχιστον τὴν εἰρήνην καὶ τὴν καθαρότητα νὰ περισώσῃ.

Μὲ τὴν δυναστείαν τοῦ Δούκα ὁ Ψελλὸς εἶχεν ἰδιαιτέρους δεσμούς, ἠδύνατο δὲ νὰ ἐλπίζῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ ὁποῖος ἀντεποιεῖτο τοῦ φιλοσόφου τὸν τίτλον καὶ δὲν ἦτο παρὰ εἰς ρήτωρ, ὅπως ὅλοι οἱ Βυζαντινοί, ὅτι μὲ τὴν ἄνοδον τοῦ Μιχαὴλ Δούκα μετέβαλλεν εἰς πραγματικότητα τὸ ἰδεῶδες αἶτημα τῶν φιλοσόφων, ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον ἡγεμὼν εἰδικῶς πρὸς τοῦτο κατὰ τῆς φιλοσοφίας τὰ διδάγματα παιδαγωγηθεῖς—οἰκτρὰν, ὡς ἀπεδείχθη, πραγματικότητα. Ἐνώπιον τοῦ Κωσταντίνου Δούκα, παρόντων καὶ τῶν μικρῶν πριγκίπων, ἐξεφωνήθη, ἐξ ἀφορμῆς ἑνὸς «τροπαίου» κατὰ βαρβάρων, τὸ ὁποῖον δὲν ἤμπορῶ νὰ καθορίσω ἀκριβέστερον, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς δὲν ἔχει τὴν σημασίαν ἣν τοῦ ἀποδίδει ὁ Ψελλός, ἡ ἐν σ. 38-41 δημοσιευμένη προσφώνησις. Ἐνῶ τὸ κείμενον τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ σ. 42-44, Προσφωνηματικὸς πρὸς τὸν κύριον Μιχαὴλ τὸν Δούκαν, ἀναφέρεται εἰς προσωπικὸν ζήτημα τοῦ Ψελλοῦ ὁ ὁμιλητὴς πανηγυρίζει τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος, τὴν ὁποίαν διετάραξαν κακόβουλοι συκοφανταί. Πολὺ ὠραιότερος καὶ πλουσιώτερος εἰς εἰδήσεις εἶναι ὁ Ἐπιτάφιος εἰς Εἰρήνην Καίσαρισσαν, τὴν ἐκ Παφλαγονίας σύζυγον τοῦ Καίσαρος Ἰωάννου τοῦ Δούκα, ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως Κωσταντίνου, σ. 155-189.

Τὸ σύντομον ἐκ 17 στίχων ποίημα σ. 49 ἀπευθύνεται βεβαίως πρὸς ἕνα βασιλέα, ὅστις μόλις εἶχε καταλάβει ἢ ἐξασφαλίσῃ τὸν θρόνον ἀπαλλαγείς ἀπὸ ὀρισμένους κινδύνους (πιθανῶς τὸν Μονομάχον), καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐγράφη ἀπὸ τὸν Ψελλόν, ἀλλ' ἐγράφη πάντως διὰ λογαριασμόν ἄλλου, διότι εἶναι κυρίως εἰπεῖν ἕμμετρος αἵτησις διορισμοῦ εἰς νοταρίου θέσιν κάποιου προσώπου, τὸ ὁποῖον προβάλλει ὡς δικαιολογητικὸν τῆς αἰτήσεώς του τὴν ἀσχολίαν του μὲ τὰ γράμματα καὶ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὴν μερίδα τοῦ αὐτοκράτορος.

Μὲ τὴν ὑπηρεσίαν του εἰς τὴν αὐλὴν σχετίζονται καὶ ἄλλα τινὰ κείμενα δημοσιευόμενα ἐδῶ διὰ πρώτην φοράν: Ὁ Ἐπιτάφιος εἰς ἕνα λογοθέτην τῶν στρατιωτικῶν ὀνομαζόμενον Νικόλαον σ. 216-219, τὸ αὐτοβιογραφικὸν

ἐνδιαφέροντος κείμενον ὅτε παρητήσατο τὴν τοῦ πρωτοασηκρητῆς ἀξίαν σ. 361-371, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐκδώσει κολοβὸν ὁ Σάβας πρῶτος, καὶ δύο χουσόβουλλα. Ἐκ τούτων τὸ ἐν τοῦ 1074 σχετίζεται μὲ τὸ συνοικέσιον μεταξὺ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μιχαὴλ Δούκα καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῶν Νορμανῶν Ροβέρτου Γισκάρδου (σ. 329-334) τὸ ἄλλο ἀναφέρεται εἰς ἀνταλλαγὴν κτημάτων παρὰ τὴν Πόλιν μεταξὺ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως καὶ τοῦ δρουγαρίου Κωσταντίνου Ξιφιλίνου (σ. 356-360). Ἐπίσης εἰς ἐπισήμους θρησκευτικὰς τελετὰς τῆς αὐτῆς ἐξεφωνήθησαν οἱ σ. 335-355 δημοσιεύμενοι 4 σελέντιοι λόγοι ἐνώπιον ἢ ὡς ἀπὸ προσώπου διαφόρων αὐτοκρατόρων (τῆς Θεοδώρας, τοῦ Ρωμανοῦ Διογένης, τοῦ Μιχαὴλ Δούκα), τοὺς ὁποίους ἐφρόντισεν ὁ συγγραφεὺς νὰ περιλάβῃ εἰς τὰ ἔργα του ἐγκαίρως, ὥστε νὰ γνωρίζουν οἱ κατόπιν ποῖος τοὺς ἔγραψε.

Καὶ τὴν κατηγορίαν τοῦ ἀρχιερέως (σ. 232-328), ἐν δριμύτην κατηγορητήριον ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ ἐναντίον τοῦ ἀνησύχου καὶ τετραπεράτου πατριάρχου Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου, ὡς αὐλικὸς ὑπάλληλος, ὡς ἐν εἰδος εἰσαγγελέως, ὑπεχρεώθη νὰ γράψῃ καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τὸ 1059 ὁ Ψελλός. Πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν τὸν ἠμπόδισε νὰ γράψῃ κατόπιν περιπαθῆ ἐπιτάφιον εἰς τὸν νεκρὸν κληρικόν.

Δύο κείμενα ἀναφέρονται εἰς πρωτοσυγγέλλους, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν σ. 55-59 εἶναι ἀπόπειρα χαρακτηρισμοῦ—κάτι ὅπερ ἀγαπᾷ ἰδιαιτέρως ὁ Ψελλός καὶ εἰς τὸ ὁποῖον κείται κατ' ἐμὲ ἢ ὑπεροχὴ του ὡς συγγραφέως—τὸ δὲ ἄλλο εἶναι μοναδικὰ διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐφέσου Νικηφόρου σ. 206-210. Εἰς τὸν ἴδιον πιθανῶς ἀπευθύνεται καὶ ὁ σύντομος λόγος σ. 142-144, εἰς τὸν ὁποῖον ζητεῖ ν' ἀποφύγῃ μ' εὐγένειαν τὸ ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ.

Ἄγιογραφικὰ κείμενα περιέχονται εἰς τὸν τόμον αὐτὸν τὸ γνωστὸν ἤδη Ἐγκώμιον εἰς τὸν Μεταφραστὴν Συμεῶν σ. 94-107, συνοδευόμενον ἀπὸ Ἀκολουθίαν εἰς τὴν μνήμην του σ. 108-119, καὶ ἡ ἐξιστόρησις τῶν θαυμάτων τοῦ Ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ σ. 120-141. Ἐδῶ ἐπίσης πρέπει νὰ καταταχθῇ καὶ ἡ ὁμιλία του Εἰς τὸν Χαιρετισμὸν σελ. 82-93, ἐκφωνηθεῖσα, πιθανάτα, εἰς τὸ Παλάτιον κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου καὶ ἀποτελοῦσα ἐν πολλοῖς ἀπλῆν παράφρασιν ἐκείνου.

Ὁ Μιχαὴλ Ψελλός διεκρίθη κυρίως ὡς καθηγητῆς καὶ ἦτο ὑπερήφανος διὰ τὸ διδασκαλικόν του ἔργον. Μέγα μέρος τῶν συγγραμμάτων του προῆλθεν ἀπὸ τὰς παραδόσεις του ἢ ἀπὸ τὰς αὐτοσχεδίου ἀπαντήσεις, τὰς ὁποίας ἔδιδεν εἰς τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας ἀπορίας τῶν μαθητῶν του. Ἀπὸ τὴν πανεπιστημιακὴν του αὐτὴν ζωὴν καὶ δρᾶσιν προέρχονται τέσσαρα κείμενα, δημοσιευόμενα σχεδὸν ὅλα διὰ πρώτην φορὰν ἐδῶ, καὶ τὰ ὁποῖα μᾶς παρουσιάζουν τὸν συγγραφεὰ συνδεδεμένον καὶ μὲ δεσμούς βαθεῖας στοργῆς

καὶ προσωπικῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τοὺς μαθητὰς του. Εἶναι ἡ φωτεινότερα πλευρὰ τοῦ χαρακτήρος τοῦ πολυστρόφου αὐτοῦ Βυζαντινοῦ.

Τὸ ἐν — Ἐπαινος τοῦ Ἰταλοῦ σ. 50-54 ἐπιγράφεται — ὑπερασπίζει καὶ ἐπαινεῖ ἕναν Ἰταλὸν μαθητὴν του, ὁ ὁποῖος διεξήγαγε μὲ τὴν συνήθη εἰς τοὺς Λατίνους διαλεκτικὴν δξύνουσαν τὴν συζήτησιν, μολονότι καθυστεροῦσεν εἰς τὴν γλαφυρότητα τῆς φράσεως, καὶ ζητεῖ — ἀξιοσημείωτον αὐτό! — νὰ συλλάβῃ τὸν ἰδιαίτερον χαρακτήρα τῆς σκέψεως καὶ τοῦ ὕφους τοῦ Ἰταλοῦ.

Δύο ἄλλοι εἶν' ἐπικήδειοι εἰς μαθητὰς του ἀποθανόντας προῶρος. Ὁ εἰς (σ. 145-154) ἦτο ὁ πατριόκιος Ἰωάννης, ἕνας ὠραϊότατος νέος — ὁ Ψελλὸς ζητεῖ, θαρρεῖς, συγγνώμην διότι ἐξαιρεῖ καὶ τοῦτο τὸ χάρισμα — ὁ ὁποῖος μὲ δυσπιστίαν κατ' ἀρχὰς τὸν ἐπλησίασε καὶ παρηκολούθησε τὰ μαθήματά του, κατόπιν ὅμως ἀφωσιώθη πλήρως εἰς τὸν διδάσκαλον. Ὁ ἄλλος εἶναι ὁ βεσπάρχεις Γεώργιος, ὁ ὁποῖος διωρίσθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν δικαστῆς, διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ μετ' ὀλίγον ἄρρωστος (ἀπὸ ἐλονοσίαν, καθὼς φαίνεται, βαρείας μορφῆς) καὶ ν' ἀποθάνῃ εἰς τὴν Πόλιν ἀφήνων γυναῖκα νέαν καὶ ἕνα παιδάκι νήπιον ἀκόμη (σ. 211-215). Ὡραῖα περιγράφει ὁ Ψελλὸς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Γεωργίου διὰ τὰ μαθηματικά καὶ τὴν περιφρόνησιν τὴν ὁποίαν ἔδειχεν ὁ θετικὸς αὐτὸς νοῦς πρὸς τὰ ρητορικὰ καλλωπίσματα τοῦ λόγου, τὴν ἀφοσίωσιν του πρὸς τὸν διδάσκαλον τοῦ ὁποῖου ἐμιμεῖτο καὶ τὰ ἔξωτερικὰ γνωρίσματα, τὰς προσπαθείας του νὰ τὸν φθάσῃ εἰς τὴν τέχνην τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ. Ὁ Ψελλὸς ὀμιλεῖ βέβαια διὰ τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἐδῶ, ἀλλ' ὁ πόνος του διὰ τὸν χαμένον νέον εἶναι εἰλικρινής, μᾶς συγκινεῖ δὲ καὶ σήμερον ἡ σπαρακτικὴ ἐρώτησις, μὲ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει ὁ γέρον διδάσκαλος τὴν μονωδίαν του: Εἶτα δὴ παρὰ τίνος ἐγὼ τεθνηκῶς ἐπιταφίωμιν λόγων ἢ μονωδίας ἀξιοθήσομαι;

Τὸ τέταρτον κείμενον σ. 465-9 ἔχει μᾶλλον ἀστεῖον χαρακτήρα: Εἰς μαθητῆς του Σέργιος ἐκαυχῆθη, ὅτι αὐτὸν ποτὲ δὲν τὸν ἐδάγκασε ψύλλος· οἱ ψύλλοι, θαρρεῖς, τὸν ἀπέφευγαν. Καὶ ὁ Ψελλὸς ἐπιστρατεύει τὰς φυσιολογικὰς του γνώσεις, διὰ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι αὐτὴ του ἡ ιδιότης δὲν ἤμπορεῖ ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον καυχήσεως· εἶναι μᾶλλον μειονέκτημα, ὀφειλόμενον εἰς τὸ ὅτι δὲν εἶναι καθαροὶ οἱ χυμοὶ τοῦ σώματός του, ἀλλὰ τοξινωμένοι, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Τελειώνει ὅμως καὶ πάλιν μὲ τὴν ἀστείαν παρατήρησιν, ὅτι ἤμπορεῖ νὰ μακαρίζῃ τὸν ἑαυτὸν του δι' αὐτὸ τὸ μειονέκτημα, τὸ ὁποῖον τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τόσας ἐνοχλήσεις: καὶ οὔτε ψύλλα πολιορκήσει, οὔ φθειρ λυμανεῖται, οὔ κόρεις σοι ἐπιθήσονται, ἀλλὰ πάντα φοβηθήσονται τε καὶ δειλιάσουσιν καὶ ὡς τυράννου πρόρω σου στήσονται.

Ἐν ἐξαιρετικὸν προτέρημα τοῦ Ψελλοῦ ὑπὲρ τοὺς στεγνοὺς καὶ ἀπελ-

πιστικῶς σοβαροὺς λογίους τοῦ Βυζαντίου εἶναι τὸ χιοῦμορ του. Ὅχι ὅπως ἐκδηλώνεται εἰς τοὺς στίχους του Κατὰ τοῦ Σαββαΐτα σ. 220 - 231, ὅπου ἐπισωρεύει πλέον ὁ συγγραφεὺς μ' ἐπινοητικότητα καὶ καταπληκτικὴν πολυμάθειαν ὄρμαθους ὄλους ἀπὸ ὕβρεις ἑξαιρετικὰ πολλάκις πρωτοτύπους, ἀλλὰ τόσον κουραστικὰς καὶ τόσον ὑπερβολικὰς, ὥστε νὰ χαρακτηρίζουν μᾶλλον τὸ μέγεθος τοῦ μίσους τοῦ Ψελλοῦ παρὰ τὴν πονηρίαν τοῦ ἥθους τοῦ διασυρομένου· ἀλλ' εἰς μερικὰ ἄλλα κείμενα, τὰ ὁποῖα δημοσιεύει ἐδῶ ὁ Kurtz καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι σπουδαιοτάτη πηγὴ διὰ τὴν γνῶσιν τῶν παρὰ Βυζαντινοῖς κανόνων τῆς εὐπρεπείας καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ των βίου. Ὁ πνευματώδης λόγος του Πρὸς τὸν οἰκεῖον γραμματικὸν σ. 60 - 64 ζητεῖ, κατὰ τὸ ἥμισυ σοβαρὰ (μὲ ὑπόμνησιν τῆς σχετικότητος τῶν περὶ τῆς εὐπρεπείας κανόνων) καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ χιομοριστικά, νὰ τὸν παρηγορήσῃ διὰ τὰς ἐπιθέσεις ἐναντίον του: Ἐπειδὴ εἶχε πάντοτε τὸ κεφάλι ἀναμαλλιασμένο, ἐπειδὴ ἐγελοῦσεν εὐκολὰ καὶ ζωηρὰ, ἐπειδὴ τὰ βλέμματά του ἔπαιζαν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ, τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι δὲν εἶχε σοβαρότητα. Ὁ Ψελλὸς ἀπαντᾷ διὰ λογαριασμόν τοῦ γραμματικοῦ του: εὐκινήτων τοῦτο (τὸ ἥθος δηλ. τοῦ γραμματικοῦ), μελαγχολούντων ἐκείνο· ἀλλὰ συνέσεως τὸ ὑμέτερον (ἡμέτερον cod.) πρόσχημα, ἀπλότητος τὸ ἡμεδαπὸν σύμβολον· ἀγροικότεροι τὴν κόμην ἡμεῖς, ὅτι καὶ φιλοσοφώτεροι· ποικιλώτερον τὸ ὑμέτερον (ἡμέτερον cod.), ὅτι καὶ πολιτικώτερον.

Δριμύτερος εἶναι εἰς τὰ δύο ἄλλα σατιρικά του σχεδιαγραφήματα. Εἰς τὸ πρῶτον, Πρὸς τὸν ἑαυτοῦ παπᾶν σ. 65 - 68, μᾶς δίδει τὴν εἰκόνα ἑνὸς παπᾶ ἀγραμμάτου καὶ κακοφώνου, ἀμαθοῦς ἀκόμη καὶ εἰς τὸ τελετουργικὸν μέρος, ὁ ὁποῖος ὅμως ἔχει τὰ ὄφρικια τοῦ γραμματικοῦ καὶ τοῦ νοταρίου—κατ' εὐφημισμὸν, ὅπως προσθέτει ὁ Ψελλός, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἡ πόρνη ὀνομάζεται ἑταῖρα καὶ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ εὐώνυμος. Βέβαια ἐφοίτησεν εἰς τὸ σχολεῖον, ἀλλ' οὐχ ὥστε μαθεῖν, ἀλλὰ τοῖς μανθάνουσι συγγέαι τὴν παιδευσιν. Οὕτως ὅταν σήμερον τοῦ ὀμιλῆς περὶ ὀρθογραφίας ἢ κλίσεως ὀνομάτων ἢ συντάξεως, θεωρεῖ ὅτι αὐτὰ ὅλα εἶναι βάρβαρα καὶ εἰπεῖν τι ἑλληνικώτερον τὸν ἔρωτωντα καταναγκάζει. Ἐνάλογος εἶναι καὶ ἡ ἑξωτερικὴ του ἐμφάνισις: τὸ ρᾶσον του εἶναι ἐσχισμένον εἰς τὰ πλάγια καὶ τὴν τῆς κεφαλῆς κόρσιν κοσμήσειν (κόσμησιν?) ἐξεπίτηδες ἐποίησατο. Ἐπειτα διαρκῶς μορφάζει καὶ χειρονομεῖ, στραβώνει τὰ χεῖλη πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τ' ἀριστερὰ ἀλληλοδιαδόχως, γουρλώνει τὰ μάτια, ρουθουνίζει ἄγρια καὶ χονδρὰ, στρέφει τὴν κεφαλὴν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, σηκώνει τοὺς ὦμους· τὰ χέρια του ἄλλοτε δένει ὀπίσω, ἄλλοτε κτυπᾷ καὶ τὰ δύο ταυτοχρόνως εἰς τὴν κοιλίαν του, ἄλλοτε ξύνει καὶ μὲ τὰ δύο τοὺς μηρούς του ἀγενέστατα ἤσυχα καὶ προσηλωμένα ποτὲ δὲν ἠμπορεῖ νὰ κρατήσῃ τὰ πόδια του. Ἐν τὸν καλέσῃ εἰς τὸ τραπέζι, θὰ σοῦ κἀνὴ τοῦ κόσμου τὰ χονδροαστεῖα: χῶνει καὶ τὰ δύο του χέρια μέσα εἰς τὴν χύτραν· ἄλλοτε παίρνει μὲ τὸ ἔνα

τὸ τηγάνι καὶ μὲ τὸ ἄλλο τὴν πιατέλλα, καὶ ἀρπάζει τὸ φαγητὸν μὲ τὰ δόντια. ἄλλοτε πάλιν σείει ὀλόκληρον τὸ τραπέζι καὶ πετᾷ κάτω ὅλα τὰ πιάτα κλπ. Τὴν ζωὴν του τὴν περνᾷ κυβεύων, κυβεύων ὅμως ὄχι πρὸς διασκέδασιν, ἀλλὰ μὲ πάθος, κυβεύων καὶ ὅταν εὐρίσκειται μόνος του — ἔχει καταντήσει αὐτόχρομα πρωταθλητῆς εἰς τοὺς κύβους. Τὸν καιρὸν ὁ ὁποῖος τοῦ μένει ἀπὸ τὴν κυβείαν, τὸν περνᾷ εἰς τὰ καπηλεῖα. Εἶναι μάλιστα εἰς θέσιν νὰ διακρίνη ὅλα τὰ εἶδη τῶν οἴνων, κατέχει ὅλα τὰ τεχνάσματα τῶν κρασοπατέρων — οἶδε γὰρ ἐν τοῖς τοιοῦτοις φιλοσοφεῖν — κενώνει πολλαίς τὴν στάμναν ὀλόκληρον ἀπνευστί. Ἔχει σπουδάσει τὰ καπηλεῖα ὅλα τῆς πόλεως τόσον καλά, ὥστε γνωρίζει ποῦ κερνοῦν καλὸ κρασί, ποῦ τὸ νοθεύουν, ποῖος κάπηλος ἔχει τὴν εἰδικότητα εἰς ὠρισμένον εἶδος κρασιοῦ κλπ. Ὁ Ψελλὸς φέρει καὶ παραδείγματα: τὴν πρώτην θέσιν κατέχει τὸ καπηλεῖον τοῦ Σανανοῦ καὶ ἢ τοῦ Μελιτράγου· ἢ ἄλλη τοῦ Γοργοπλοῦτου ἐξέπεσεν, ἀφ' ἧς ἐποχῆς τὴν ἀνέλαβεν ὁ υἱὸς του, ἐπειδὴ δὲν ξέρει τόσον καλά τὴν τέχνην, ὅπως ὁ πατὴρ του.

Τὸ Εἰς τινὰ κάπηλον γενόμενον νομικὸν σ. 67-76 μᾶς προσφέρει ὠραιότατην εἰκόνα ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν βυζαντινῶν οἰνομαγειρείων. Ὁ σατιριζόμενος ἀπὸ κάπηλος ἐγίνε νομομαθῆς, καὶ ὁ Ψελλὸς περιγράφει διὰ μακρῶν τὴν ἀμηχανίαν του καὶ τὴν ἀμάθειαν εἰς τὸ νέον λειτούργημα, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐμπειρίαν καὶ ἐπιδεξιότητα, τὴν ὁποῖαν ἐδείκνυεν ὡς κάπηλος, πῶς ἤξευρε νὰ διακρίνη τὰ εἶδη τῶν κρασιῶν, πῶς ἤξευρε νὰ τ' ἀναμειγνύη, πόσον ὄρατα ἐπλυνε τὰ ποτήρια, πόσον ἐπιδέξια τὰ ἐκρατοῦσε μ' ὀλίγα δάκτυλα καὶ τὰ ἔφερεν εἰς τοὺς πελάτας, πῶς ἤξευρε νὰ μαγειρεύῃ ἢ νὰ γυρίζῃ τὸ ψητὸν καὶ νὰ χρησιμοποιῇ τὴ σούβλα. Μ' αὐτὰ τὰ λαμπρότατα ἐφόδια ἐπεχείρησε νὰ γίνῃ νομομαθῆς!

Τὸ ὠραιότερον ὅμως ἀπ' ὅλα τὰ δημοσιευόμενα κείμενα, ἐν ἀπὸ τὰ ὠραιότερα γενικῶς βυζαντινὰ κείμενα τὰ ὁποῖα ἔχω ἀναγνώσει, εἶναι ὁ σύντομος λόγος Εἰς τὸν αὐτοῦ ἔκγονον ἔτι νήπιον ὄντα σ. 77-81. Τὸ ἐγγονάκι τοῦ Ψελλοῦ, παιδί τῆς μονογενοῦς κόρης του, εἶναι ἀκόμη βέβαια πολὺ βρέφος ἢ ὥστε νὰ ἠμπορῇ ν' ἀκούσῃ τὴν προσφώνησιν τοῦ πάππου. Ἄλλ' ὁ συγγραφεὺς αἰσθάνεται — μὲ πόσῃν πικρίαν τὸ διαπιστώνει! — ὅτι δὲν θὰ ζήσῃ πολὺ ἀκόμη, δὲν θὰ τὸν ἰδῇ οὔτε ἔφηβον ἄν, καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ τοῦ ἀφήσῃ ἕνα κείμενον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον νὰ βλέπῃ κάποτε ὁποῖόν σοι χρῆμα ὁ πάππος ἐγεγόνει τῷ βίῳ καὶ οἷαν εἶχε τὴν τῆς γλώττης περιβολήν. Μίαν εἰκόνα τῆς ψυχῆς τοῦ μικροῦ, προφητεύων μᾶλλον ἢ στηριζόμενος εἰς γεγονότα, ζητεῖ νὰ δώσῃ ὁ συγγραφεὺς — αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργον παντὸς ἐγκωμίου — ἀλλὰ μὲ πόσῃν τρυφερότητα, μὲ πόσῃν δευδέρκειαν, τὴν δευδέρκειαν τῆς ἀγάπης, παρατηρεῖ καὶ περιγράφει κάθε του ἐκδήλωσιν! Ἀπὸ τὰ ὀλόξανθα σγουρὰ μαλλιά, ἀπὸ τ' ὠραῖον σωματάκι ποὺ καμαρώνει τόσον πολὺ ὁ πάππος, ὥστε νὰ τρέχῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὸ λουτρὸν καθ' ἣν ὥραν ἔλουον τὸ παιδί,

προχωρεῖ ὁ συγγραφεὺς εἰς κάτι ἐσωτερικώτερον. Τὰ πρῶτα γέλια τοῦ μωροῦ — τί ὥραϊα ποὺ γελοῦν καὶ τὰ φρούδια του — ἀκόμη! τὰ σιγανά του καὶ υπερήφανα δάκρυα ὅταν τὸ ἀπέσπα ἢ τροφὸς ἀπὸ τὸν μαστόν, τὸ γελαστὸν βλέμμα μὲ τὸ ὁποῖον τὴν κοιτᾶζει, ὅταν χορτασμένον πλέον τὸν ἀφήνει μόνον του, ἢ στενοχωρία του ὅταν τὸ φασκιώνουν καὶ ἢ χαρὰ του ὅταν τοῦ ἔλυναν τὰ πόδια καὶ τὰ χέρια, τὸ καμάρι του ὅταν τοῦ ἐφοροῦσαν ζωηρὰ πολυτελῆ φορέματα, τὰ ἔξυπνα βλέμματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀνεγνώριζεν ἀπὸ τεσσάρων ἡδη μηνῶν, λέγει ὁ συγγραφεὺς, ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὸ προσέχουν ἢ ὄχι, καὶ πρὸ παντὸς ἢ προτίμησιν του πρὸς τὸν πάππον, ὁ ὁποῖος σὰν νὰ ξαναγίνεται πλησίον του παιδί καὶ τὸ παίζει καὶ τὸ συνθλίβει μὲ τὰ χάρδια του καὶ τὸ χοροπηδᾷ — ὅλ' αὐτὰ περιγράφονται τόσον ζωηρὰ, τόσον νόστιμα, τόσον χαριτωμένα, ὥστε καὶ ἡ ἀρχαϊκὴ τοῦ κειμένου γλῶσσα χάνει κάτι ἀπὸ τὴν ψυχρότητα καὶ ἀκαμψίαν τοῦ μαρμαροῦ ἢν ἔχει συνήθως Αἰσθάνεσαι κάτω ἀπὸ τὰς γραμμάς νὰ πᾶλλη μία καρδιά θερμὴ, μία καρδιά ἢ ὁποία δὲν ἐντρέπεται ν' ἀφήσῃ ν' ἐκχυθοῦν οἱ ποταμοὶ τῆς τρυφερότητος καὶ τῆς οἰκογενειακῆς εὐδαιμονίας, οἵτινες τὴν πλημμυρίζουν. Καὶ εἶναι τόσον σπάνιον αὐτὸ εἰς τὴν αἰωνίως σοβαροφανῆ καὶ ἀθεραπεύτως ἐπίσημον φιλολογικὴν παραγωγὴν τῶν Βυζαντινῶν! Ὁ συγγραφεὺς μᾶς λέγει ὅτι, τ' ὀλόδροσον αὐτὸ κομμάτι τὸ ἔγραψε διὰ τὸ ἐγγονάκι του ἐπὶ ταῖς ἀγκάλας ἔχων καὶ ἀπλήστως ἀσπαζόμενος, καὶ ὁ ἀναγνώστης δὲν ἀμφιβάλλει δι' ὄλου δι' αὐτὸ τὸ αἰσθάνεται εἰς πᾶσαν λέξιν σχεδόν. Πότε ἄλλοτε εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐνέπνευσε τὸ παιδί ὠραιότερας σελίδας;

Μικροτέρου ἐνδιαφέροντος εἶναι τὰ 18 κείμενα, περὶ ἢ ἔμμετρα, τοῦ Β' μέρους, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς ζητήματα θεολογικά (π.χ. Περὶ τῶν ψαλμῶν καὶ περὶ τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν, Περὶ ἐξαήμερου κλπ.), ζητήματα ἐρμηνείας χωρίων τῆς ἀγ. Γραφῆς (π.χ. Τί τὸ κατ' εἰκόνα καὶ τί τὸ κατ' ὁμοίωσιν; Τίς ὁ παράδεισος; Περὶ τοῦ τῶν ἀμαρτιῶν σχοινίου, διὰ τὰς ἀκρίδας καὶ τὸ ἄγριον μέλι τὸ ὁποῖον ἔτρωγεν ὁ Βαπτιστῆς κλπ.) ἢ εἰς θέματα φιλοσοφικά (π.χ. Περὶ τῶν ἰδεῶν ἃς ὁ Πλάτων λέγει, Ἐξήγησις τῆς πλατωνικῆς ἐν τῷ Φαίδρω διφρεΐας τῶν ψυχῶν, Εἰς τὸ οὐσία πρᾶγμα αὐθύπαρκτον κλπ.) Πρόκειται περὶ συντομωτάτων δοκιμίων (essais), τὰ ὁποῖα τὴν προσέλευσιν των ἔχουν ἀπὸ τὰς ἀπορίας τῶν μαθητῶν ἢ καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν προσώπων, ἀπορίας εἰς τὰς ὁποίας σπεύδει ν' ἀπαντήσῃ ὁ Ψελλὸς ἀντλῶν ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς πολυμαθείας του καὶ χρησιμοποιοῦν περισσότερον τὴν μοναδικὴν εὐστροφίαν νοῦ καὶ γλώσσης τὴν ὁποίαν εἶχεν. Αὐτὴν κυρίως τὴν εὐστροφίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἐτοιμότητα τῶν γνώσεων μᾶλλον παρὰ τὸ βάθος τοῦ στοχασμοῦ, πρέπει ν' ἀναζητήσῃ κανεὶς εἰς τὰ τεμάχια αὐτά, τὰ ὁποῖα οὐσιαστικῶς κατ' οὐδὲν σχεδόν προάγουν τὴν θεολογικὴν ἢ φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην τῶν Βυζαντινῶν.

Ὁ 2. τόμος τῶν *Scripta Minora* θὰ περιλάβῃ, ὅπως λέγεται εἰς τὸν πρόλογον, τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ψελλοῦ. Ἐν τὴν βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην μας πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Kurtz καὶ πρὸς τὴν φιλοπονίαν τοῦ F. Drexl ἐπιτρέπεται νὰ συνοδεύσωμεν καὶ μὲ μίαν εὐχὴν, θὰ διατύπωνον τὴν ἐπιθυμίαν νὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτὴν τῶν Ἐπιστολῶν ὅλαι ἀνεξαιρέτως αἱ Ἐπιστολαί, ἀκόμη καὶ ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ἐξέδωκεν ἤδη ὁ Σάθιας. Ὅχι μόνον χάριν τῆς εὐκολίας τῶν ἐρευνητῶν, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἔκδοσις ἐκείνη φιλολογικῶς ἥστερεϊ πολὺ, χρειάζεται δὲ καὶ συμπλήρωσιν μὲ συντόμους πραγματικὰς καὶ προσωπογραφικὰς σημειώσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ εἶναι ἀφθονώτεροι, ἐλπίζομεν, εἰς τὸν δεῦτερον τόμον.

Ι. ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ

Prälat D. Dr Albert Ehrhard, (*Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης*), *Überlieferung und Bestand der hagiographischen Literatur der griechischen Kirche*. Ἐκδοσις J. C. Hinrich, Leipzig 1936, M. 9.

Ὡς πρό τινος ἔγραφον σχετικῶς πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (*Der Kultus der griechischen Kirche ἐν τῷ προσεχῶς ἐκδομένῳ συλλογικῷ συγγράμματι Ekklesia τοῦ καθηγητοῦ Siegmund Schultze*), ὁ πλοῦτος τοῦ περιεχομένου τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας κατὰ τε ποιὸν καὶ ποσόν, ὑπερέχων τοῦ λειτουργικοῦ πλούτου πάσης ἄλλης Ἐκκλησίας, εἶνε ἀληθῶς ἀνυπολόγιστος.

Ἐνῶ δὲ ἀπὸ λατρευτικῆς ἐπόψεως εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς φανερὰ ἡ μεγάλη σημασία τοῦ ἀπείρου τούτου ὕλικου, καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ ἐξυπηρετοῦνται κατὰ τὸν τελειότερον τρόπον οἱ ἀπώτεροι τῆς Ἐκκλησίας πνευματικοὶ σκοποὶ καὶ δὴ εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε εἰς καιροὺς χαλεποὺς δι' αὐτοῦ καὶ μόνου νὰ κατορθώσῃ αὕτη νὰ διαθρέψῃ πνευματικῶς τὸν ὀρθόδοξον λαὸν κατὰ τὴν διάρκειαν μακρῶν αἰῶνων δουλείας καὶ πνευματικῆς καταπτώσεως, ἐξ ἄλλου ἡ ἐπιστημονικὴ σημασία τοῦ ὕλικου τούτου εἶναι μεγάλη, εἴτε διὰ τὴν περισυλλογὴν, τακτοποίησιν καὶ ἱστορικὴν αὐτοῦ καὶ παντοῖαν ἄλλην ἐπιστημονικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ἐκμετάλλευσιν, εἴτε διὰ τὴν δι' αὐτοῦ ζωντανὴν ἐμφάνισιν τοῦ αἰωνίου καὶ ἀδιασπάστου συνδέσμου τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως καὶ τῆς χριστιανικῆς ἰδεολογίας, ὡς οὗτος ἐδημιουργήθη καὶ ἀνεπτύχθη ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἑλληνικῷ περιβάλλοντι.

Τὸ ὑπερπλοῦσιον τοῦτο ὕλικόν διὰ τεχνικοὺς λόγους καὶ διὰ τὰς μὴ ὑφισταμένους εὐτυχῶς πλέον διὰ τὰ βυζαντινὰ γράμματα καὶ τὸν βυζαντινὸν